

ПРАВААБАРОНЦЫ ЗА СВАБОДНЫЯ ВЫБАРЫ

Папярэдняя аналітычная справаздача экспертнай місіі па ацэнцы рэспубліканскага рэферэндуму па пытанні занясення змен і дадаткаў у Канстытуцыю Рэспублікі Беларусь 2022 года

28 лютага 2022 года

Экспертная місія па ацэнцы рэферэндуму ажыццяўляецца Беларускай Хельсінкскім Камітэтам і Праваабарончым цэнтрам "Вясна" ў межах кампаніі "Праваабаронцы за свабодныя выбары".

Змест:

Высновы	1
Уводзіны	4
Умовы назірання	4
Фармаванне камісій	6
Агітацыя	11
Галасаванне	13
Падлік галасоў і вызначэнне вынікаў выбараў	14

Высновы

Падрыхтоўка да рэферэндуму прайшла на фоне глыбокага грамадска-палітычнага крызісу, які распаўсюдзіўся адразу пасля выбараў прэзідэнта 2020 года, і найцяжэйшай атмасферы рэпрэсій супраць нелаяльных уладам грамадзян і арганізацый грамадзянскай супольнасці, а таксама напружанага міжнароднага становішча, выкліканага сітуацыяй вакол магчымага ўзброенага канфлікту паміж Расійскай Федэрацыяй і Украінай, а таксама расійска-беларускімі вайсковымі вучэннямі.

24 лютага Расійская Федэрацыя ажыццявіла ваенны напад на Украіну, у тым ліку з тэрыторыі Беларусі. Для вядзення ваенных дзеянняў задзейнічана транспартная і вайсковая інфраструктура Беларусі.

Уладамі не зроблена ніякіх спробаў ухілення ў прававым рэгуляванні выбарчых працэдур фактараў, якія пацягнулі наступ поствыбарнага крызісу ў жніўні 2020 года.

Тэкст праекта змен у Канстытуцыю, які ўпершыню анансаваўся ўладамі больш за два гады таму, стаў даступны грамадскасці за месяц да прызначэння рэферэндуму; у гэты перыяд уладамі было арганізавана абмеркаванне прадстаўленага праекта галоўным чынам працоўнымі калектывамі,

якое, хутчэй, насіла характар агітацыі, а таксама на так званых "дыялогавых пляцоўках", арганізаваных з удзелам дзяржаўных органаў і праўладных арганізацый.

Працэс абмеркавання змен і дадаткаў у праект змен у Канстытуцыю і разгляд накіраваных прапаноў ніяк не ўлічваў крытычных меркаванняў і з'явіўся чарговым прыкладам фармальнай практыкі "ўсенароднага абмеркавання", закліканага падмяніць празрыстае і інклюзіўнае абмеркаванне прапаноў розных груп грамадства.

У выніку прапанаваў змены ў Канстытуцыю выклікалі справядлівую крытыку экспертнай супольнасці.

Падрыхтоўка і правядзенне рэферэндуму не адпавядалі шэрагу асноўных міжнародных стандартаў правядзення дэмакратычных і справядлівых электаральных кампаній і суправаджаліся шматлікімі парушэннямі дадзеных прынцыпаў і патрабаванняў нацыянальнага заканадаўства. Гэта было абумоўлена атмасферай страху напярэдадні і падчас правядзення рэферэндуму, выкліканай рэпрэсіямі ўлад супраць грамадзян, арганізацый грамадзянскай супольнасці і незалежных сродкаў масавай інфармацыі, адсутнасцю бесстаронніх выбарчых камісій, няроўным доступам да дзяржаўных сродкаў масавай інфармацыі для прыхільнікаў і праціўнікаў змен Канстытуцыі, выкарыстаннем адміністрацыйнага рэсурсу ў мэтах падтрымкі прадстаўленага на рэферэндум тэксту змен у Канстытуцыю, адвольным пазбаўленнем права прагаласаваць грамадзян, якія знаходзяцца за межамі Рэспублікі Беларусь, шматлікімі фактамі прымусу выбаршчыкаў да ўдзелу ў датэрміновым галасаванні, закрытасцю выбарчых працэдур для назіральнікаў.

Бесперапынныя рэпрэсіі ў дачыненні да грамадзянскай супольнасці, падрыхтоўка і правядзенне рэферэндуму ў атмасферы татальнага страху, а таксама ўвядзенне ЦВК абмежаванняў па колькасці назіральнікаў на ўчастках для галасавання прывяло да адсутнасці незалежнага назірання за ўсімі відамі галасавання (датэрміновым, у дзень выбараў і па месцы знаходжання выбаршчыкаў), а таксама за падлікам галасоў; гэтыя важныя этапы выбарчай кампаніі прайшлі цалкам непразрыста. Прысутнасць праўладных назіральнікаў на ўчастках і ў камісіях не ў стане змяніць дадзеную ацэнку.

Істотныя парушэнні нацыянальнага заканадаўства і асноватворных прынцыпаў правядзення справядлівых і дэмакратычных выбараў пры правядзенні рэферэндуму, у тым ліку пазбаўленне назіральнікаў магчымасці бачыць падлік вынікаў галасавання, не дае падставаў давяраць вынікам выбараў, агучаным ЦВК, і лічыць іх адлюстраваннем рэальнага волевыяўлення грамадзян Рэспублікі Беларусь.

Камісіі па правядзенні рэспубліканскага рэферэндуму

Пры фармаванні камісій па правядзенні рэспубліканскага рэферэндуму ўлады ўжывалі дыскрымінацыйны падыход да прадстаўнікоў апазіцыйных партый: ніводзін з 20 прэтэндэнтаў ад апазіцыйных партый у склад тэрытарыяльных выбарчых камісій і з 42 — у склад участковых выбарчых камісій не ўвайшоў у камісіі. Гэта першы выпадак за ўсю гісторыю суверэннай Беларусі, калі апазіцыя наогул не прадстаўлена ў выбарчых камісіях.

Большасць сябраў камісій традыцыйна прадстаўлена сябрамі пяці найбуйных праўрадавых грамадскіх аб'яднанняў: БРСМ, "Белая Русь", Саюз жанчын, Саюз ветэранаў, "Беларускі фонд міру" і прафсаюзаў, якія ўваходзяць у Федэрацыю прафсаюзаў Беларусі. У парушэнне выбарчага заканадаўства склад участковых камісій не апублікаваны.

Адсутнасць у выбарчым заканадаўстве гарантый уключэння ў склад выбарчых камісій прадстаўнікоў, вылучаных усімі палітычнымі суб'ектамі, якія бяруць удзел у выбарах, як і

раней, робіць магчымым адвольны і дыскрымінацыйны падыход у дачыненні да апазіцыйных партый і незалежных вылучэнцаў.

Агітацыя

Фактычна агітацыя ў падтрымку вынесенага на рэферэндум праекта змен у Канстытуцыю не абмяжоўвалася тэрмінамі электаральнай кампаніі — яна распачалася задоўга да прызначэння рэферэндуму. Пры гэтым у падтрымку новага праекта змен у Канстытуцыю ўлады накіравалі ўсе рэсурсы дзяржаўных СМІ, праўладных тэлеграм-каналаў, ідэолагаў, праўладных экспертаў і чыноўнікаў.

Падчас падрыхтоўкі і правядзення рэферэндуму ўлады шырока выкарыстоўвалі адміністрацыйны рэсурс дзеля агітацыі ў падтрымку праекта змен у Канстытуцыю. Пры гэтым не былі забяспечаныя роўныя ўмовы па агітацыі для праціўнікаў і прыхільнікаў вынесенага на рэферэндум праекта змен у Канстытуцыю. Больш за тое, улады пераследвалі праціўнікаў рэферэндуму і праекта змен у Канстытуцыю пры дапамозе традыцыйных у апошнія паўтара года формаў рэпрэсій: затрыманні, адміністрацыйныя арышты, публікацыя відэа прызнанняў затрыманых праціўнікаў рэферэндуму ў праўладных тэлеграм-каналах і г.д.

Заканадаўчыя абмежаванні па правядзенні агітацыйных публічных мерапрыемстваў падчас рэферэндуму, а таксама агульныя праблемы з правядзеннем апазіцыйнымі партыямі і звычайнымі грамадзянамі масавых мерапрыемстваў, зрабіла фактычна немагчымым шырокае выкарыстанне сходаў у мэтах агітацыі падчас рэферэндуму.

Датэрміновае галасаванне

У датэрміновым галасаванні, паводле звестак ЦВК, узялі ўдзел 42,93% выбаршчыкаў — найвялікшая за ўвесь час правядзення выбарчых кампаній у Беларусі колькасць. Фактычна датэрміновае галасаванне ператварылася ў норму. Гэта не адпавядае патрабаванням ВК, які зыходзіць з таго, што такое галасаванне прадугледжанае для выбаршчыкаў, якія не маюць магчымасці ў дзень рэферэндуму знаходзіцца па месцы свайго жыхарства.

Падчас датэрміновага галасавання кампаніі "Праваабаронцы за свабодныя выбары" сталі вядомыя шматлікія факты арганізаванага, прымусовага галасавання некаторых катэгорый выбаршчыкаў (навучэнцаў, студэнтаў, працаўнікоў прадпрыемстваў),

Практыка правядзення датэрміновага галасавання застаецца адной з сістэмных праблем выбарчага працэсу, стварае шырокія магчымасці для выкарыстання адміністрацыйнага рэсурсу і іншых маніпуляцый.

Галасаванне на выбарчых участках і падлік галасоў

Па-ранейшаму ў адпаведнасці з ВК застаюцца закрытымі для назіральнікаў спісы выбаршчыкаў на ўчастках. Не створаны адзіны рэестр выбаршчыкаў, што стварае ўмовы для маніпуляцый з яўкай.

У заканадаўстве не прапісаны метады падліку бюлетэняў участковымі камісіямі. Для падліку галасоў не ўжываецца выразная працэдура, пры якой адзнака на кожным бюлетэні аб'яўляецца ўголас з дэманстрацыяй бюлетэня ўсім прысутным сябрам УВК і назіральнікам.

У сувязі з тым, што напярэдадні рэферэндуму ўладамі Беларусі былі створаны ўмовы, якія выключаюць магчымасць свабоднага і бяспечнага назірання за выбарамі, назіральнікі кампаніі "Праваабаронцы за свабодныя выбары", а таксама назіральнікі іншых грамадзянскіх ініцыятыв і апазіцыйных палітычных партый, былі выключаны з назірання за падлікам галасоў. Таму можна сцвярджаць, што вызначэнне вынікаў галасавання прайшло цалкам непразрыста. Гэта

з'яўляецца парушэннем аднаго з асноватворных прынцыпаў правядзення любога выбарчага працэсу — галоснасці яго правядзення.

Копіі вынікавых пратаколаў з вынікамі падліку галасоў не былі вывешаны на значнай колькасці ўчасткаў для галасавання, што разам з адсутнасцю празрыстасці пры падліку галасоў сведчыць пра імкненне ўлад схаваць фальсіфікацыі вынікаў галасавання і рэальныя лічбы падліку галасоў. Гэта дае ўсе падставы сумнявацца ў сапраўднасці вынікаў галасавання, вызначаных участковымі камісіямі.

Абскарджанне парушэнняў выбарчага заканадаўства

Падчас падрыхтоўкі да рэферэндуму зваротаў і скаргаў па фактах парушэнняў ВК на розных этапах кампаніі было няшмат, што можна растлумачыць невысокім узроўнем даверу да выбарчых органаў і судов. Да таго ж, паводле практыкі, яны не вырашаюць праблемы падчас правядзення выбарчых працэдур і, такім чынам, не з'яўляюцца эфектыўным сродкам абароны парушаных правоў выбаршчыкаў і ўдзельнікаў электаральнага працэсу.

Скаргі ў суды на рашэнні аб утварэнні выбарчых камісій не падаваліся наогул. У выбарчыя камісіі было пададзена 426 зваротаў і скаргаў, у тым ліку 357 — у ЦВК. Звесткі аб змесце скаргаў і выніках іх разгляду не апублікаваны.

Выбарчы кодэкс, як і раней, утрымлівае абмежаваны пералік рашэнняў і дзеянняў, што падлягаюць абскарджанню ў судовым парадку. Не падлягае судоваму абскарджанню, у тым ліку, рашэнне ЦВК аб вызначэнні вынікаў рэферэндуму.

Уводзіны

Кампанія грамадскага назірання за выбарамі "Праваабаронцы за свабодныя выбары" — незалежная і палітычна не ангажаваная сумесная ініцыятыва Праваабарончага цэнтра "Вясна" і Беларускага Хельсінкскага Камітэта. Мэта кампаніі "Праваабаронцы за свабодныя выбары" — назіранне за выбарамі, ацэнка выбарчага працэсу з пункту гледжання адпаведнасці беларускаму выбарчаму заканадаўству і міжнародным стандартам свабодных і дэмакратычных выбараў, інфармаванне беларускай грамадскасці, дзяржаўных органаў і міжнароднай супольнасці пра вынікі назірання і падрыхтоўка рэкамендацый і прапановаў па ўдасканаленні выбарчага заканадаўства і практыкі яго ўжывання.

Умовы назірання

У адпаведнасці з арт. 13 ВК, выбары ў Рэспубліцы Беларусь праводзяцца голасна. На пасяджэннях выбарчых камісій, на ўчастках для галасавання і пры падліку галасоў маюць права прысутнічаць назіральнікі. Правы і абавязкі назіральнікаў таксама рэгулююцца арт. 13 ВК. Парадак іх вылучэння і акрэдытацыі рэгулюваўся пастановай ЦВК.

Кампанія "Праваабаронцы за вольныя выбары" ў [адсутнасць магчымасці](#) арганізоўваць, як раней, поўнамаштабнае назіранне за выбарчай кампаніяй, накіроўваць сваіх назіральнікаў у выбарчыя камісіі і на ўчасткі для галасавання падчас правядзення абвешчанага рэферэндуму па прыняцці змен і дадаткаў у дзейсную Канстытуцыю, абвясціла аб запуску экспертнай місіі па назіранні за працэсам правядзення рэферэндуму, прадметам якой з'яўляецца ацэнка яго адпаведнасці міжнародным стандартам, якія датычацца правядзення сапраўднай, свабоднай і дэмакратычнай выбарчай кампаніі.

Праўладнае назіранне было арганізавана шляхам накіравання ў выбарчыя камісіі 44 921 назіральнікаў, з іх 43 737 — ва ўчастковыя камісіі. Больш за 70% назіральнікаў вылучаныя пяццю найбуйнымі праўладнымі грамадскімі аб'яднаннямі і прафсаюзамі ФПБ. Варта адзначыць, што гэтыя ж грамадскія аб'яднанні і партыі традыцыйна ўтвараюць большасць у складзе выбарчых камісій усіх узроўняў. Гэтая высокая колькасць, відаць, абумоўленая неабходнасцю стварыць непераадольны бар'ер для незалежных назіральнікаў, як і ў 2020 годзе: у адпаведнасці з Палажэннем аб парадку накіравання і дзейнасці назіральнікаў пры падрыхтоўцы і правядзенні рэспубліканскага рэферэндуму ў 2022 годзе на пасяджэннях участковых камісій, у памяшканнях для галасавання можа прысутнічаць адначасова не больш за пяць назіральнікаў. У перыяд датэрміновага галасавання ў памяшканне для галасавання адначасова дапускаецца не больш за тры назіральнікі. Калі колькасць сябраў участковай камісіі не перавышае сямі, на яе пасяджэннях і ў памяшканні для галасавання маюць права прысутнічаць назіральнікі ў колькасці не больш за палову складу участковай камісіі. Права прысутнасці назіральнікаў вызначаецца чарговасцю іх акрэдытацыі пры адпаведнай камісіі.

Партыя БНФ і іншыя дэмакратычныя партыі не праводзілі сумесную кампанію па назіранні падчас канстытуцыйнага рэферэндуму. Пра гэта гаварылася ў заяве, падпісанай Аб'яднанай грамадзянскай партыяй, Беларускай партыяй зялёных, Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыяй (Грамада) і Партыяй БНФ.

У ранейшыя гады на большую колькасць выбарчых камісій прыпадала менш назіральнікаў: на выбарах у Палату прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу 2019 года было акрэдытавана 38878 чалавек, на выбарах Прэзідэнта 2010 года — 39619 чалавек; гэтая колькасць уключала і незалежных назіральнікаў. Выключэнне складаў 2020 год, калі ў камісіях было зарэгістравана 53 868 назіральнікаў і ўладамі быў упершыню паспяхова апрабаваны механізм абмежавання допуску незалежных назіральнікаў на ўчасткі для галасавання шляхам накіравання вялікай колькасці назіральнікаў ад праўладных партый і арганізацый.

Рэферэндум прайшоў без назірання з боку міжнароднай місіі БДПЧ АБСЕ, якому не было накіравана адпаведнага запрашэння.

Еўрасаюз таксама не накіроўваў назіральнікаў у Беларусь на рэферэндум: пра адсутнасць такіх планаў заявіў 16 лютага афіцыйны прадстаўнік еўрапейскай знешнепалітычнай службы Пітэр Стана: "Мы канстатавалі, што беларускія ўлады не запрасілі Бюро па дэмакратычных інстытутах і правах чалавека АБСЕ разгарнуць місію па назіранні ў Беларусі. ЕС, са свайго боку, таксама не плануе накіроўваць якую-небудзь афіцыйную місію па назіранні за галасаваннем" у Беларусь.

Міжнароднае назіранне было прадстаўлена 145 назіральнікамі Садружнасці Незалежных Дзяржаў (СНД), з якіх 37 — ад Міжпарламенцкай Асамблеі дзяржаў-удзельнікаў СНД (МПА СНД); гэта была найболей шматлікая місія. Акрамя таго, акрэдытаваныя 14 назіральнікаў ад Шанхайскай арганізацыі супрацоўніцтва (ШАС), 2 ад Парламенцкай Асамблеі Арганізацыі Дамовы аб калектыўнай бяспецы (ПА АДКБ), 12 ад выбарчых органаў замежных дзяржаў (Азербайджана, Арменіі, Казахстана, Кыргызстана, Расіі, Таджыкістана і Узбекістана), 22 "незалежныя назіральнікі" (іх дадзеныя не апублікаваныя). Усяго на 24 лютага акрэдытавана 195 міжнародных назіральнікаў¹.

---

¹ <https://rec.gov.by/uploads/folderForLinks/sved2.pdf>

Фармаванне камісій

У адпаведнасці з арт. 31 ВК, падрыхтоўку і правядзенне рэферэндуму забяспечваюць тэрытарыяльныя камісіі — абласныя, Мінская гарадская, раённыя, гарадскія (у гарадах абласнога падначалення, акрамя гарадоў з раённым дзяленнем), раённыя ў гарадах, і ўчастковыя камісіі.

Камісіі па рэферэндуме складаюцца з прадстаўнікоў палітычных партый, іншых грамадскіх аб'яднанняў, працоўных калектываў, а таксама прадстаўнікоў грамадзян, якія вылучаныя ў склад камісій шляхам збору подпісаў за месяц да рэферэндуму.

Органы, якія ўтвараюць камісію, як правіла, не менш за адну траціну яе складу фармуюць з прадстаўнікоў палітычных партый і іншых грамадскіх аб'яднанняў. Дзяржаўныя чыноўнікі не могуць складаць больш за адну траціну складу камісіі. Гэтыя палажэнні не ўжываюцца пры ўтварэнні ўчастковых камісій за межамі Рэспублікі Беларусь. У склад камісіі не могуць уваходзіць судзі, пракуроры, кіраўнікі мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў.

Фармаванне камісій адбываецца паводле правілаў, вызначаных Выбарчым кодэксам. Асобныя пытанні фармавання камісій рэгламентаваныя пастановай Цэнтральнай камісіі Рэспублікі Беларусь па выбарах і правядзенні рэспубліканскіх рэферэндумаў 21 студзеня 2022 г. № 2 "Аб растлумачэнні парадку прымянення палажэнняў Выбарчага кодэкса Рэспублікі Беларусь, якія рэгулююць пытанні ўтварэння камісій па рэферэндуме".

У адпаведнасці з ВК, рашэнне пра фармаванне камісій у сямідзённы тэрмін з моманту яго прыняцця публікуецца ў друку. Паставы ЦВК, якія рэгулявалі парадак інфармавання грамадзян выбарчымі камісіямі і мясцовымі выканаўчымі і распарадчымі органамі пра працу па падрыхтоўцы і правядзенне рэферэндуму, не прыняты. Такім чынам, правілы выкарыстання афіцыйных сайтаў выканаўчых камітэтаў, а таксама мясцовых адміністрацый раёнаў у гарадах у мэтах інфармавання аб рэферэндуме не вызначаныя.

Тэрытарыяльныя камісіі

У адпаведнасці з Каляндарным планам арганізацыйных мерапрыемстваў па падрыхтоўцы і правядзенні рэспубліканскага рэферэндуму па пытанні занясення змен і дадаткаў у Канстытуцыю Рэспублікі Беларусь, вылучэнне прадстаўнікоў у склад ТВК павінна было завяршыцца не пазней за 22 студзеня 2022 года: тэрытарыяльныя камісіі ўтвараюцца не пазней як за месяц да рэферэндуму.

Адметнай рысай цяперашняй кампаніі стаў экстрэмальна кароткі тэрмін для вылучэння прадстаўнікоў суб'ектаў, якія маюць на гэта права, у камісіі: указ аб прызначэнні рэспубліканскага рэферэндуму быў падпісаны 20 студзеня, пасяджэнне ЦВК, якім быў зацверджаны каляндарны план, адбылося ў 15:00 наступнага дня, а апошнім днём падачы дакументаў у адпаведнасці з каляндарным планам прызначана 22 студзеня 2022 года. Такім чынам, на вылучэнне прадстаўнікоў і падачу дакументаў у суб'ектаў застаўся 1 поўны дзень.

У адрозненне ад папярэдніх электаральных кампаній, падчас рэферэндуму ЦВК не вызначыла парадак інфармавання пра час і месца прыёму дакументаў па вылучэнні прадстаўнікоў у склад ТВК. Гэтая інфармацыя была размешчана не на ўсіх сайтах органаў мясцовай улады.

Паводле дадзеных ЦВК, у 153 тэрытарыяльныя камісіі было вылучана 1934 чалавекі.

З 15 зарэгістраваных у краіне палітычных партый сваіх прадстаўнікоў у склад тэрытарыяльных камісій вылучылі восем з іх, у тым ліку 3 апазіцыйныя: Беларуская партыя "Зялёныя" (1 прадстаўнік), Беларуская партыя левых "Справядлівы свет" (18 прадстаўнікоў) і Беларуская

сацыял-дэмакратычная партыя (Грамада) (1 прадстаўнік). Апазіцыйныя Аб'яднаная грамадзянская партыя і Партыя БНФ не накіравалі сваіх прадстаўнікоў у тэрытарыяльныя камісіі. Усяго ад палітычных партый у ТВК высунута 120 прадстаўнікоў, што склала толькі 6,2% ад усёй колькасці прэтэндэнтаў. Такое становішча сведчыць пра захаванне невысокай ролі партый у палітычным жыцці дзяржавы.

Доля вылучэнцаў працоўных калектываў — 6,72% (130 прадстаўнікоў), грамадзян — 34,33% (664 прадстаўнікі).

Большасць прэтэндэнтаў у сябры ТВК склалі вылучэнцы праўладных грамадскіх аб'яднанняў і прафсаюзаў Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі. Колькасць вылучаных у камісіі прадстаўнікоў грамадскіх аб'яднанняў і прафсаюзаў склала 52,74%. Важна падкрэсліць, што гэта не сведчыць пра вялікі ўплыў грамадскасці на выбарчыя працэсы: ядро вылучэнцаў склалі прадстаўнікі 5 праўрадавых арганізацый — РГА "Белая Русь", РГА "Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі", РГА "Беларускі саюз жанчын", Беларускае грамадскае аб'яднанне ветэранаў і ГА "Беларускі фонд міру" і прафсаюзаў, якія ўваходзяць у Федэрацыю прафсаюзаў Беларусі. Разам яны высунулі 964 прадстаўнікі — 94,5% ад прадстаўнікоў усіх грамадскіх аб'яднанняў і 49,8% ад усіх прэтэндэнтаў на месцы ў камісіях.

Пасяджэнні органаў, якія фармуюць камісіі, прайшлі ў адпаведнасці з календарным планам у тэрмін да 25 студзеня. На пасяджэнні органаў, якія ўтвараюць камісію, у адпаведнасці з пастановай ЦВК № 2 мусіла прадстаўляцца інфармацыя пра асобы, вылучаныя ў склад камісіі. Персанальнае галасаванне па кожнай кандыдатуры павінна было праводзіцца ў выпадках, калі колькасць прэтэндэнтаў у склад камісіі перавысіць прадугледжаную колькасць сябраў камісіі.

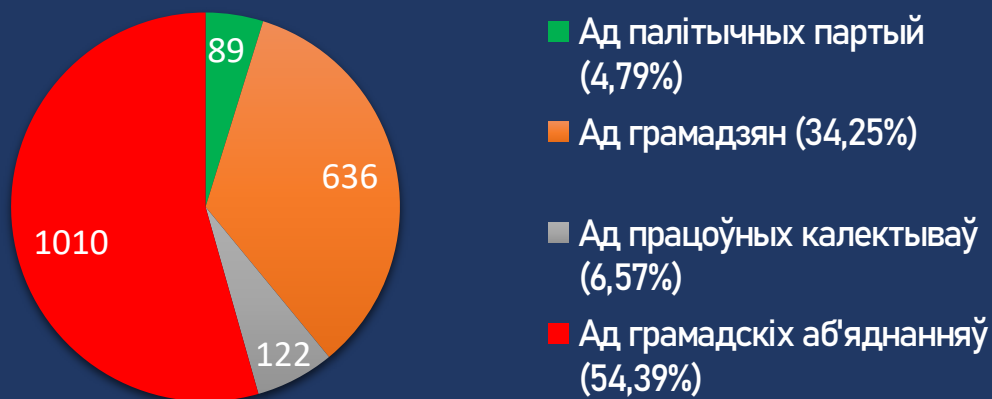
На пасяджэннях органаў, якія ўтвараюць камісіі, паводле згаданай пастановы ЦВК маюць права прысутнічаць асобы, пазначаныя ў ч. 5 арт. 34 Выбарчага кодэкса (прадстаўнікі арганізацыйных структур палітычных партый, іншых грамадскіх аб'яднанняў, працоўных калектываў арганізацый, калектываў структурных падраздзяленняў арганізацый, грамадзян, якія высунулі сваіх прадстаўнікоў у склад адпаведных камісій). Удзел назіральнікаў на гэтых пасяджэннях не прадугледжаны.

Тым часам, парадак ажыццяўлення аднаго з найважных этапаў правядзення электаральнай кампаніі заўсёды крытыкаваўся Кампаніяй "Праваабаронцы за свабодныя выбары" з прычыны нявызначанасці прававога рэгулявання, непублічнасці на этапе прыняцця рашэнняў пра ўключэнне ці неўключэнне таго ці іншага прадстаўніка, адсутнасці гарантый для роўнага прадстаўніцтва розных палітычных і грамадскіх сіл. Пры фармаванні камісій назіраліся селектыўныя і дыскрымінацыйныя падыходы да вылучэнцаў у залежнасці ад іх прыналежнасці да той ці іншай палітычнай партыі, грамадскага аб'яднання і г. д.

Агулам было сфармавана 153 тэрытарыяльныя выбарчыя камісіі, у якія ўвайшлі 1857 чалавек, з іх — 89 прадстаўнікоў палітычных партый (4,79% ад агульнага ліку). З 20 прэтэндэнтаў ад апазіцыйных партый у склад ТВК не ўвайшоў ніводзін. 80 з 89 прадстаўнікоў партый, ці 90% — сябры Камуністычнай партыі Беларусі, якія на прэзідэнцкіх выбарах 2020 года складалі 58% ад сябраў тэрытарыяльных камісій, вылучаных партыямі, а на парламенцкіх выбарах 2019 года — 34% ад сябраў акруговых камісій, вылучаных партыямі.

У ТВК увайшлі 956 прадстаўнікоў пяці праўладных грамадскіх аб'яднанняў і прафсаюзаў ФПБ, што складае 54,39% ад усяго складу камісій. 636 чалавек прадстаўляюць групы грамадзян (34,25% ад агульнага ліку), 122 — працоўныя калектывы (6,57% ад агульнага ліку).

СКЛАД ПРАДСТАЎНІКОЎ РОЗНЫХ СУБ'ЕКТАЎ У ТЭРЫТАРЫЯЛЬНЫХ КАМІСІЯХ

Аб'ектыўным паказчыкам уключэння розных палітычных сіл у выбарчыя камісіі з'яўляюцца суадносіны колькасці прадстаўнікоў камісій, уключаных у склад камісій, да колькасці вылучаных прадстаўнікоў.

У апазіцыйных палітычных партый гэты паказчык роўны нулю, у пяці праўладных грамадскіх аб'яднанняў і прафсаюзаў ФПБ — 99,17%, у праўладных палітычных партый — 74,16%, у груп грамадзян — 95,78%, у працоўных калектываў — 93,85%.

Участковыя камісіі

У адпаведнасці з каляндарным планам, вылучэнне прадстаўнікоў у склад УВК павінна было завяршыцца не пазней за 03.02.2022.

Гэтак жа, як і ў выпадку з тэрытарыяльнымі выбарчымі камісіямі, падчас рэферэндуму ЦВК не вызначыла парадак інфармавання пра час і месца прыёму дакументаў па вылучэнні прадстаўнікоў у склад УВК. На сайтах органаў мясцовай улады гэтая інфармацыя часам была размешчаная, але далёка не на ўсіх.

Паводле дадзеных ЦВК, у 5 510 участковых камісій было вылучана 59 176 чалавек.

Улады адмовіліся ад стварэння ўчастковых камісій за межамі Беларусі (на апошніх выбарах іх было 44). Сярод заяўленых прычын для такога рашэння — "эпідэміялагічная сітуацыя, немагчымасць забяспечыць дастатковы ўзровень бяспекі пры арганізацыі галасавання, а таксама адсутнасць неабходнай колькасці грамадзян на консульскім уліку". З улікам шматлікіх абмежаванняў і забарон на перасячэнне мяжы Беларусі і іншых дзяржаў, звязаных з супрацьэмідэмічнымі мерамі для грамадзян, значная частка беларускіх выбаршчыкаў, якія з тых ці іншых прычынаў знаходзіліся за мяжой падчас рэферэндуму, была пазбаўленая магчымасці прагаласаваць на рэферэндуме і, адпаведна, рэалізаваць права ўдзельнічаць у рашэнні найважных пытанняў дзяржаўнага і грамадскага жыцця.

Ніякіх зразумелых і прымальных аргументаў для пазбаўлення сотняў тысяч беларусаў права голасу ўладамі не было прыведзена. Довад пра невялікую колькасць грамадзян Беларусі на

консульскім уліку таксама з'яўляецца несапраўдным, паколькі пасля падзей жніўня 2020 колькасць беларусаў, якія выехалі ў іншыя краіны, значна павялічылася. Варта адзначыць, што раней выбарчыя ўчасткі пры амбасадах адкрываліся ва ўсіх электаральных кампаніях.

З 15 зарэгістраваных у краіне палітычных партый сваіх прадстаўнікоў у склад участковых выбарчых камісій вылучылі 11 з іх, у тым ліку 5 апазіцыйных: Беларуская партыя "Зялёныя" (2 прадстаўнікі), Беларуская партыя левых "Справядлівы свет" (30 прадстаўнікоў), Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя (Грамада) (7 прадстаўнікоў), Беларуская сацыял-дэмакратычная "Грамада" (1 прадстаўнік) і Аб'яднаная грамадзянская партыя (2 прадстаўнікі). Апазіцыйная Партыя БНФ не накіроўвала сваіх прадстаўнікоў ва ўчастковыя камісіі.

Агулам ад палітычных партый у склад УВК вылучаны 2 601 прадстаўнік, што склала толькі 4,4% ад усёй колькасці прэтэндэнтаў.

Наогул варта адзначыць, што апазіцыйныя партыі і аб'яднанні неактыўныя на месцах, шматлікія сябры партый і актывісты пакінулі краіну. Таксама на актыўнасць апазіцыйных актывістаў, напэўна, паўплывалі шматлікія вобшукі і затрыманні апазіцыйных актывістаў, што папярэднічалі электаральнай кампаніі, у тым ліку назіральнікаў. У той жа час ёсць звесткі пра вылучэнне ў камісіі незалежных прадстаўнікоў ад груп грамадзян: напрыклад, былі высунуты 3 чалавекі ў 3 розныя УВК Слонімскага раёна, але ніводнага з іх у склад камісій выканкам не ўключыў. Таксама незалежны прэтэндэнт сабраў подпісы і падаў іх у адміністрацыю Маскоўскага раёна г. Брэста, але не быў уключаны ў склад УВК.

Доля вылучэнцаў працоўных калектываў — 11% (6 509 прадстаўнікоў), грамадзян — 33,7% (19 945 прадстаўнікоў), іншых грамадскіх аб'яднанняў — 50,9 (30 121 прадстаўнік).

Большасць прэтэндэнтаў у склад УВК склалі вылучэнцы 5 праўладных арганізацый: РГА "Белая Русь", РГА "Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі", ГА "Беларускі саюз жанчын", Беларускае грамадскае аб'яднанне ветэранаў і ГА "Беларускі фонд міру" і прафсаюзаў, што ўваходзяць у Федэрацыю прафсаюзаў Беларусі, якія разам вылучылі 28 811 прадстаўнікоў — 95,6% ад прадстаўнікоў усіх грамадскіх аб'яднанняў і 48,7% ад усіх прэтэндэнтаў на месцы ў камісіях.

Пасяджэнні раённых, гарадскіх (гарадоў абласнога падначалення) выканаўчых камітэтаў, мясцовых адміністрацый у раёнах гарадоў па ўтварэнні ВК адбыліся з 4 па 6 лютага 2022 года.

Як і падчас фармавання тэрытарыяльных выбарчых камісій, працэс фармавання ўчастковых камісій характарызаваўся нізкім узроўнем інфармавання грамадскасці. Адсутнасць незалежных назіральнікаў на пасяджэннях выканкамаў і адміністрацый па ўтварэнні камісій, безумоўна, таксама ўплывае на аб'ём даступнай інфармацыі пра тое, якім чынам адбывалася фармаванне ўчастковых камісій, галасаванне па вылучаных прэтэндэнтах і абмеркаванне іх асабістых і дзелавых якасцяў.

Усяго сфармавана² 5 510 участковых камісій, у якія ўвайшлі 58 354 сябраў. З іх 2511 — прадстаўнікі палітычных партый (4,3% ад агульнага ліку). З 42 прэтэндэнтаў ад апазіцыйных партый у склад УВК не ўвайшоў ніводзін. Ва ўчастковыя выбарчыя камісіі ўвайшлі 28 584 прадстаўнікі пяці праўладных грамадскіх аб'яднанняў і прафсаюзаў ФПБ, што складае 49% ад

---

² <https://rec.gov.by/uploads/folderForLinks/elect13.pdf>

усяго складу камісій. 19 468 чалавек прадстаўляюць групы грамадзян (33,4% ад агульнага ліку), 6 481 — працоўныя калектывы (11,1% ад агульнага ліку).

У апазіцыйных палітычных партый суадносіны колькасці прадстаўнікоў камісій, якія ўвайшлі ў склад, да ліку вылучаных прадстаўнікоў роўныя нулю, у пяці праўладных грамадскіх аб'яднанняў і прафсаюзаў ФПБ — 98,9%, у праўладных палітычных партый — 98,1%, у груп грамадзян — 97,6%, у працоўных калектываў — 99,6%.

Варта адзначыць, што на папярэдніх выбарах улады ўключалі нязначную частку ад вылучаных прадстаўнікоў апазіцыі з ліку зарэгістраваных партый і грамадскіх аб'яднанняў у камісіі, і гэта захоўвала бачнасць іх удзелу ў палітычным працэсе, хоць і не ўплывала на канчатковыя суадносіны сіл у выбарчых камісіях. На прэзідэнцкіх выбарах 2020 года "праходнасць" прадстаўнікоў апазіцыйных партый ва УВК была на ўзроўні 1,1%, на парламенцкіх 2019 года — 4,2%.

Такім чынам, упершыню ў гісторыі незалежнай Беларусі апазіцыя дыскрымінацыйна не была прадстаўлена ні ў адной з выбарчых камісій.

Суб'екты, якія вылучылі свайго прадстаўніка ў склад камісіі і не згодныя з адпаведным рашэннем мясцовага выканаўчага і распарадчага органа, маюць права абскардзіць дадзенае рашэнне ў судзе ў трохдзённы тэрмін з дня яго прыняцця ў абласны, Мінскі гарадскі, раённы, гарадскі суд. Суд разглядае скаргу ў трохдзённы тэрмін, яго рашэнне з'яўляецца канчатковым.

Варта адзначыць, што, у адрозненне ад папярэдніх электаральных кампаній, падчас падрыхтоўкі і правядзення рэферэндуму ў суды не было пададзена ніводнай скаргі на рашэнне органаў, якія ўтвараюць камісіі. І гэта добра дэманструе татальнае нявер'е ў сістэму правасуддзя ва ўмовах прававога дэфолту.

Упершыню ў гісторыі электаральных кампаній у Беларусі спісы сябраў участковых выбарчых камісій не былі размешчаныя на сайтах мясцовых выканкамаў непасрэдна пасля фармавання

камісій і ў вызначаны тэрмін у мясцовых СМІ (паводле Выбарчага кодэкса склад камісій павінен быць апублікаваны на працягу сямі дзён).

Гэта з'яўляецца непасрэдным парушэннем патрабаванняў Выбарчага кодэкса. Так, згодна з ч. 7 арт. 34 ВК, рашэнне аб утварэнні камісій у сямідзённы тэрмін з дня яго прыняцця публікуецца ў друку. У рашэнні пазначаюцца прозвішча, імя, імя па бацьку кожнага сябра камісіі, спосаб вылучэння ў склад камісіі, месца знаходжання і нумары тэлефонаў камісіі.

Як стала вядома экспертам кампаніі, склады УВК засталіся таямніцай да самага канца кампаніі: на ўчастках для галасавання спісы сябраў участковых камісій не былі вывешаны, а ў сябраў камісій замест прозвішча на бэйджках было напісана "сябар выбарчай камісіі".

Агітацыя

Паводле ч. 3 арт. 45 Выбарчага кодэкса, грамадзянам Рэспублікі Беларусь, палітычным партыям, іншым грамадскім аб'яднанням, працоўным калектывам даецца права бесперашкоднай агітацыі за прапанову па правядзенні рэферэндуму, за прыняцце рашэння, вынесенага на рэферэндум, а таксама супраць прапановы па правядзенні рэферэндуму, супраць прыняцця рашэння, вынесенага на рэферэндум.

Масавыя мерапрыемствы, мэтай якіх з'яўляецца ажыццяўленне агітацыі па рэферэндуме, праводзяцца ў адпаведнасці з заканадаўствам Рэспублікі Беларусь аб масавых мерапрыемствах. Гэта значыць, што, у адрозненне ад масавых мерапрыемстваў падчас іншых электаральных кампаній, калі сходзі праводзяцца ў спрошчаным парадку, арганізатары мерапрыемстваў падчас рэферэндуму павінны падаць заяву на правядзенне масавага мерапрыемства не пазней як за 15 дзён да меркаванай даты яго правядзення.

Такім чынам, гэта, а таксама традыцыйныя праблемы з правядзеннем масавых мерапрыемстваў апазіцыйнымі партыямі і звычайнымі грамадзянамі, робіць немагчымым шырокае выкарыстанне сходаў у мэтах агітацыі падчас рэферэндуму.

Пры правядзенні рэферэндуму мясцовыя выканаўчыя і распарадчыя органы па ўзгадненні з адпаведнымі камісіямі павінны вылучыць на тэрыторыі ўчасткаў для галасавання месцы, якія найболей наведваюцца грамадзянамі, для размяшчэння агітацыйных друкаваных матэрыялаў. Размяшчэнне агітацыйных друкаваных матэрыялаў у іншых месцах можа ажыццяўляцца з дазволу кіраўніка адпаведнай арганізацыі. У выпадку, калі кіраўнік арганізацыі дазволіў размяшчэнне ў арганізацыі агітацыйнага друкаванага матэрыялу аднаму кандыдату, ён не мае права адмовіць іншаму кандыдату ў размяшчэнні агітацыйнага друкаванага матэрыялу на тых жа ўмовах. Выканаўчыя і распарадчыя органы могуць забараняць размяшчэнне агітацыйных друкаваных матэрыялаў у не адведзеных для іх месцах.

Дзяржаўныя сродкі масавай інфармацыі абавязаныя забяспечваць роўныя магчымасці для апублікавання пытанняў, тэкстаў законапраектаў, вынесеных на рэферэндум, правядзення агітацыі па рэферэндуме.

У адпаведнасці з арт. 47 ВК, забараняецца агітацыя, пры правядзенні якой ажыццяўляецца прапаганда вайны, утрымліваюцца заклікі да гвалтоўнай змены канстытуцыйнага ладу,

парушэння тэрытарыяльнай цэласнасці Рэспублікі Беларусь, абразы і паклёп у дачыненні да службовых асоб Рэспублікі Беларусь, а таксама заклікі, якія падахвочваюць ці маюць сваёй мэтай падахвочванне да зрыву, ці адмены, ці пераносу тэрміну выбараў, рэферэндуму, прызначаных у адпаведнасці з заканадаўчымі актамі Рэспублікі Беларусь. Забараняюцца агітацыя ці прапаганда сацыяльнай, расавай, нацыянальнай, рэлігійнай ці моўнай перавагі, выпуск і распаўсюд паведамленняў і матэрыялаў, якія ўзбуджаюць сацыяльную, расавую, нацыянальную ці рэлігійную варожасць. Грамадзянам і арганізацыям пры правядзенні імі агітацыі па рэферэндуме забараняецца раздаваць грашовыя сродкі, падарункі і іншыя матэрыяльныя каштоўнасці, праводзіць ільготны распродаж тавараў, бясплатна прадастаўляць любыя паслугі і тавары, за выключэннем агітацыйных друкаваных матэрыялаў, адмыслова вырабленых з выкананнем 4 патрабаванняў Кодэкса для правядзення рэферэндуму. Пры правядзенні агітацыі па рэферэндуме забараняецца ўздзейнічаць на грамадзян абяцаннямі перадачы ім грашовых сродкаў, матэрыяльных каштоўнасцяў. Пры парушэнні патрабаванняў гэтага артыкула адпаведныя камісіі прымаюць меры па спыненні парушэнняў, а Цэнтральная камісія, тэрытарыяльная, акруговая выбарчая камісія мае права таксама адмяніць рашэнне аб рэгістрацыі кандыдата.

Улады арганізавалі шырокае асвятленне вынесенага на рэферэндум праекта змен у Канстытуцыю. Агітацыйнай працай у рэгіёнах займаўся апарат выканкамаў, ідэалагічныя службы прадпрыемстваў, арганізацый і ўстаноў, прыцягваліся педагогі, дактары і працаўнікі сферы культуры, шматлікія праўладныя грамадскія арганізацыі і прафсаюзы. Праводзіліся шматлікія сустрэчы з праўладнымі экспертамі і чыноўнікамі. Большасць мерапрыемстваў праводзілася закрыта і сакрэтна. На іх прысутнічалі супрацоўнікі дзяржаўных арганізацый і прадпрыемстваў, настаўнікі, студэнты ВНУ, каледжаў. Такія сустрэчы праходзілі фармальна, без актыўных абмеркаванняў і дыскусій. На сустрэчах са студэнтамі прысутнічалі дэканы, якія рэагавалі на нязручныя пытанні. Заяўлялася, што ўдзел у рэферэндуме — гэта грамадзянскі абавязак студэнтаў.

Вядома пра шматлікія факты выкарыстання адміністрацыйнага рэсурсу падчас агітацыі. Напрыклад, каб забяспечыць яўку, працаўнікоў падвозілі на агітацыйныя сустрэчы на службовым транспарце. Сустрэчы ў працоўных калектывах дзяржаўных арганізацый ладзіліся ў працоўны час.

З прычыны рэпрэсій, якія бесперапынна працягваюцца ў Беларусі, немагчыма казаць пра роўныя ўмовы па агітацыі для прыхільнікаў і праціўнікаў рэферэндуму. Прэвентыўныя затрыманыя праціўнікаў вынесенага на рэферэндум праекта змен у Канстытуцыю, грамадскіх актывістаў і ўдзельнікаў мірных сходаў 2020 года праходзілі ўвесь час. У выпадках выяўлення агітацыі супраць удзелу ў рэферэндуме ці вынесенага на рэферэндум праекта змен у Канстытуцыю грамадзян затрымлівалі і прыцягвалі да адміністрацыйнай адказнасці. Акрамя таго, МУС паведамляла пра дзевяць крымінальных спраў, распачатых у сувязі з правядзеннем рэферэндуму. 20 лютага ў эфіры тэлеканала АНТ былі паказаныя кадры затрымання за ўлёткі, якія нібы адпраўляліся сябрам выбарчых камісій з тэкстам наступнага зместу: "Настаўнікі! Лічыце галасы на рэферэндуме сумленна. Калі будзе інакш, то бойцеся! Мы да вас прыйдзем і спытаем".

У грамадстве назіралася агульная апатыя, панавала атмасфера страху праз магчымыя рэпрэсіі з-за крытыкі ў адносінах да рэферэндуму, праекта змен у Канстытуцыю і дзеянняў улад.

Дзяржаўныя СМІ асвятлялі толькі дзейнасць прыхільнікаў вынесенага на рэферэндум праекта змен у Канстытуцыю і выказвалі толькі гэту пазіцыю.

Нягледзячы на тое, што, паводле заканадаўства, пры правядзенні рэферэндуму мясцовыя выканаўчыя і распарадчыя органы адпаведным рашэннем павінны былі вылучыць на тэрыторыі ўчасткаў для галасавання месцы, якія найболей наведваюцца грамадзянамі, для размяшчэння агітацыйных друкаваных матэрыялаў, гэта палажэнне Выбарчага кодэкса не было выканана. Мясцовыя органы не прымалі адпаведных рашэнняў (прынамсі гэтыя рашэнні не публікаваліся). Акрамя таго, Каляндарны план не прадугледжваў неабходнасць прыняцця падобных рашэнняў.

Галасаванне

Датэрміновае галасаванне

У адпаведнасці з афіцыйнымі дадзенымі ЦВК, на працягу пяці дзён датэрміновага галасавання ў ім узялі удзел 42,93% выбаршчыкаў, уключаных у спісы выбаршчыкаў (у Гомельскай вобласці 49,02%) ці 55% ад усіх тых, хто узяў удзел у рэферэндуме, што з'яўляецца рэкордам за ўсю гісторыю правядзення электаральных кампаній у Беларусі.

Паведамлялася пра арганізаванае датэрміновае галасаванне супрацоўнікаў бюджэтных устаноў, органаў унутраных спраў, вайскоўцаў, навучэнцаў і студэнтаў. На некаторых прадпрыемствах працаўнікоў заахвочвалі: прадастаўлялі ў працоўны час 2-3 гадзіны аплачванага часу, каб прагаласаваць датэрмінова, на некаторых апытвалі пра ўдзел у датэрміновым галасаванні па спісах.

Паводле звестак, якія ёсць у распараджэнні экспертаў кампаніі "Праваабаронцы за свабодныя выбары", наогул выбаршчыкі, насуперак агучаным лічбам пра колькасць тых, хто прагаласаваў, неактыўна ўдзельнічалі ў датэрміновым галасаванні. У гэтай сувязі падаецца, што колькасць тых, хто прагаласаваў датэрмінова паводле звестак ЦВК, не мае нічога агульнага з рэчаіснасцю.

Улады хваравіта рэагавалі на пратэснае галасаванне: у Віцебску 26 лютага на ўчастку для галасавання затрымалі мужчыну, які паставіў дзве адзнакі ў бюлетэні. Яго абвінавацілі ў несанкцыянаваным пікетаванні. Паколькі галасаванне праводзіцца ў кабінках з адкрытымі шторкамі, дзяжурныя міліцыянеры заўважылі, што чалавек фатаграфаванне ў бюлетэнь. Мужчыну затрымалі і заўважылі, што ў бюлетэні ён паставіў дзве адзнакі. На думку супрацоўнікаў міліцыі, паставіўшы дзве адзнакі замест адной у бюлетэні для галасавання на рэферэндуме, грамадзянін правёў несанкцыянаваны пікет.

Асноўны дзень галасавання

Галасаванне ў дзень выбараў пачынаецца ў 08.00, заканчваецца ў 20.00 і праводзіцца ў дзвюх формах: галасаванне на ўчастку для галасавання і галасаванне па месцы знаходжання выбаршчыкаў.

Наогул, эксперты кампаніі атрымалі звесткі пра нізкую актыўнасць выбаршчыкаў: нешматлюдныя ўчасткі, мала подпісаў у спісах выбаршчыкаў, якія атрымалі бюлетэні, нізкая агульная зацікаўленасць грамадзян ва ўдзеле ў галасаванні. Аднак паўсюдна адзначаліся пратэсныя акцыі: галасаванне праз прастаўленне дзвюх адзнак у бюлетэні, знаходжанне каля

ўчастку пасля 14:00 у асноўны дзень галасавання 27 лютага, а таксама шматлікія пікеты антываеннага характару. Напрыклад, у Наваполацку былі затрыманы на выбарчым участку сябар стачкі "Нафтана" Віктар Акасевіч і ягоны сын Арцём Акасевіч. Як сцвярджаюць відавочцы, Віктар сфатаграфавалі свой бюлетэнь, за што яго і затрымалі.

Усяго вядома пра не менш як 735 затрыманых 27 лютага, пераважная большасць якіх — удзельнікі мірных акцый пратэсту супраць вайны Расіі з Украінай і ўдзелу ў ёй Беларусі.

У адпаведнасці з арт. 54 ВК, участковая камісія абавязаная забяспечыць магчымасць удзельнічаць у галасаванні ўдзельнікам рэферэндуму, якія па стане здароўя ці з іншых паважлівых прычын не змогуць прыйсці ў дзень рэферэндуму ў памяшканне для галасавання. Участковая камісія па просьбе ўдзельнікаў рэферэндуму, выказанай у пісьмовай ці вусновай форме, даручае не менш як двум сябрам камісіі арганізаваць галасаванне па месцы знаходжання гэтых асобаў у дзень выбараў, рэферэндуму. У той жа час, як вядома экспертам кампаніі "Праваабаронцы за свабодныя выбары", гэтая норма ўчастковымі камісіямі не выконваецца. Так, ёсць факты, калі сябры выбарчай камісіі хадзілі па вёсках са скрыняй для галасавання і прасілі прагаласаваць тых, хто нават не заяўляў просьбу пра галасаванне па месцы свайго знаходжання. У Гомелі сябры ўчастковых камісій хадзілі па дварах і ўгаворвалі прагаласаваць мінакоў. У Віцебску па пад'ездах дамоў хадзілі людзі, якія прадстаўляліся сябрамі ўчастковай камісіі і прапаноўвалі прагаласаваць на месцы — ля дзвярэй кватэры. У Светлагорску сябры камісіі абыходзілі ўсе кватэры пад'езда жылога дома, прапануючы ахвочым прагаласаваць. У вёсках Смаргонскага раёна камісія абыходзіла ўсе хаты, незалежна ад наяўнасці ці адсутнасці адпаведнай заявы аб галасаванні дома.

Падлік галасоў і вызначэнне вынікаў выбараў

Паводле ВК падлік галасоў на ўчастках пачынаецца пасля завяршэння галасавання ў 20:00.

Працэдуры падліку галасоў па-ранейшаму найбольш крытыкуюцца міжнароднымі і нацыянальнымі назіральнікамі этапаў выбарчай кампаніі. Асноўнай праблемай падліку галасоў з'яўляецца адсутнасць вызначанага пакрокавага апісання спосабу і працэдуры падліку ў арт. 55 ВК, якая б забяспечвала яе празрыстасць. У дадзеным артыкуле замацавана толькі правіла паасобнага падліку галасоў па відах галасавання (датэрміновае, па месцы знаходжання выбаршчыка і ў асноўны дзень), а таксама тое, што падлік галасоў ўдзельнікаў рэферэндуму павінен праводзіцца непасрэдна сябрамі ўчастковай камісіі без перапынку да атрымання вынікаў галасавання. Якім канкрэтна спосабам падлічваюцца выбарчыя бюлетэні і як пры гэтым размяркоўваюцца ролі сябраў УВК, артыкул 55 ВК не вызначае. Гэта з'яўляецца асноўнай сістэмнай праблемай дзейснага заканадаўства, якая дазваляе праводзіць нетранспарэнтны падлік галасоў, маніпуляваць і фальсіфікаваць вынікі галасавання.

БДПЧ АБСЕ неаднаразова накіроўваў уладам Беларусі рэкамендацыі па ўдасканаленні прававога рэгулявання дадзенай працэдуры і прывядзенні яе ў адпаведнасць міжнародным стандартам правядзення свабодных і дэмакратычных выбараў.

Традыцыйна выбарчыя камісіі выкарыстоўваюць т. зв. адначасовы і калектыўны падлік галасоў, калі бюлетэні лічацца ўсімі сябрамі камісіі адначасова, без дэманстрацыі бюлетэняў. Гэты спосаб падліку галасоў таксама не вызначаны арт. 55 ВК, з'яўляецца непразрыстым для назіральнікаў і іншых сябраў УВК і дазваляе фальсіфікаваць вынікі падліку галасоў.

Експертам кампаніі "Праваабаронцы за свабодныя выбары" стала вядома, што ранейшая практыка непразрыстага падліку галасоў захавалася паўсюдна. Таксама ёсць звесткі, што паасобны падлік са скрынь для розных відаў галасавання не рабіўся.

У адсутнасць незалежнага назірання і прадстаўніцтва ўсіх палітычных сіл у выбарчых камісіях можна сцвярджаць, што вызначэнне вынікаў галасавання прайшло цалкам непразрыста. Гэта з'яўляецца парушэннем аднаго з асноватворных прынцыпаў правядзення выбараў — галоснасці іх правядзення.

Акрамя таго, экспертам кампаніі вядома, што на шматлікіх участках не была вывешаная копія пратаколу ўчастковай камісіі.